

УДК 658:338.432:504

М.Б. Камінська

к.е.н., доцент

Житомирський національний агроекологічний університет

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто основні проблеми екологобезпечного розвитку сільськогосподарських підприємств. Визначено передумови виникнення і розкрито сутність проблем екологобезпечного розвитку сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано існуючі підходи до вирішення проблеми екологобезпечного розвитку на сучасному етапі.

Постановка проблеми

Сучасний стан виробничих процесів, у тому числі і в аграрному секторі, характеризується інтенсивним залученням природних ресурсів та значними обсягами різноманітних викидів. Тому екологічні проблеми посідають значне місце у системі суспільних проблем України. Структурні диспропорції в агропромисловому комплексі призвели до погіршення результатів діяльності сільськогосподарських підприємств, а також до загострення економічних, соціальних і екологічних проблем. Протягом останнього десятиріччя негативний вплив дестабілізації розвитку аграрного сектора проявився не лише у значному скороченні обсягів виробництва продукції і зниженні її рентабельності, а й у перерозподілі основних зон виробництва сільськогосподарської продукції без врахування особливостей природнокліматичних умов, що зумовило зниження родючості і продуктивності землі. Запровадження екологобезпечного господарювання в аграрному виробництві саме тому є нагальною проблемою, що дає можливість узгодження тактичних і стратегічних, економічних та екологічних інтересів.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Проблеми екологізації сільськогосподарського виробництва та мінімізації його впливу на довкілля висвітлені у працях О. Балацького, В. Борисової, О. Веклич, В. Вернадського, Б. Данилишина, С. Дорогунцова, Л. Мельника, В. Трегобчука, М. Федорова, О. Царенко та ін. Проте питання реалізації механізму екологобезпечного розвитку у сучасному аграрному виробництві залишаються недостатньо вивченими.

Метою дослідження є формування основних проблем екологобезпечного розвитку підприємств сільського господарства, їх передумов та теоретичне обґрунтування можливих шляхів вирішення.

Об'єкти та методика досліджень

Об'єктом дослідження виступає процес формування проблем екологобезпечного розвитку аграрних підприємств. У процесі дослідження застосовувався комплекс методів, що дозволили отримати науково-обгрунтовані результати. Серед них: статистичний, абстрактно-логічний, соціологічний, монографічний, аналізу, синтезу, порівняння тощо.

Результати досліджень

У сільському господарстві з'являються великомасштабні підприємства, які здійснюють виробничі процеси на значних територіях і, в переважній більшості, не враховують у процесі господарювання екологічні наслідки. Управління аграрними підприємствами в сучасних умовах вимагає від менеджерів, не тільки знання основних інструментів механізму ринкової економіки, починаючи із конкуренції, а й інших елементів зовнішнього середовища, особливо екологічної сфери.

У результаті надмірно інтенсивного господарського використання ґрунтів нині 13,2 млн га сільськогосподарських угідь зазнають водної ерозії, 19,3 млн га – вітрової, 10,7 млн га мають підвищену кислотність, 3,9 млн га засолені і солонцюваті, 3,6 млн га заболочені і перезволожені. Площа еродованої ріллі протягом останніх 25 років збільшилась на третину і щорічно розширюється на 90–100 тис. га, а вміст гумусу в ґрунтах знизився на 20 %. Водночас витрати на протиерозійні та інші землеохоронні роботи постійно зменшуються [2].

Так, у багатьох господарствах землеробство ведеться з певним ігноруванням закону повернення у ґрунт поживних речовин. При такому господарюванні спостерігається негативний вплив на навколишнє природне середовище, незадовільне використання земельних угідь. Землі, які не обробляються, заростають бур'янами, стають розсадниками різноманітних шкідників і хвороб сільськогосподарських культур. До цього ж призводять і грубі порушення агротехніки їх вирощування, подекуди непомірне застосування мінеральних добрив, отрутохімікатів.

Однією з причин того, що розвиток сільського господарства ведеться без врахування екологічних наслідків є недосконалість існуючих методик оцінки діяльності сільськогосподарських товаровиробників, у яких не беруться до уваги екологічні наслідки впливу виробничих процесів на навколишнє середовище [3]. Крім того, досі існує точка зору, ніби інвестиції в природоохоронні заходи виправдані лише тоді, коли ефект від зменшення економічної шкоди, зумовленої забрудненням або деградацією природного середовища, перевищує сукупні затрати. Такий підхід, вважаємо, сьогодні неприйнятний, особливо зважаючи на те, що методологія та методи визначення збитків надто недосконалі й мають істотні недоліки. При цьому необхідно враховувати насамперед ту шкоду, якої

зазнають внаслідок забруднення і погіршення якості довкілля трудові ресурси, трудовий потенціал суспільства і здоров'я людини.

Додатковою причиною погіршення стану навколишнього середовища внаслідок господарської діяльності є невирішеність питань у сфері специфікації прав власності. Впродовж останніх десятиліть для забезпечення виробничих процесів промисловість і сільське господарство інтенсивно нарощували обсяги залучення природних ресурсів, почалося катастрофічно швидке вичерпування багатьох видів ресурсів, що вплинуло на стан природного середовища. Відносини власності на природні ресурси тісно пов'язані із системою управління природокористуванням і відіграють визначальну роль з точки зору виникнення екологічних та економічних проблем. Усунути суперечності між екологічними та економічними системами можна тільки шляхом об'єктивного вирішення проблем власності на природні ресурси та відповідного реформування системи управління природокористуванням [1].

Сама по собі визначеність власника на природні ресурси не може розв'язати всіх екологічних проблем. Але без чіткого розмежування та закріплення відповідних прав, а також без встановлення відповідальності певних власників щодо виникнення екологічних проблем, завдання екологобезпечного господарювання стає абсолютно нерозв'язуваним. Це означає, що реформування системи користування природними ресурсами є ключовим напрямком екологобезпечного розвитку аграрного сектора.

Таким чином, серед причин екологічних проблем в аграрному секторі та низької віддачі земельного потенціалу зазначимо безгосподарне ставлення до землі, тривалу відсутність реального власника, недосконалі техніку і технологію обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції, недосконалу систему використання і внесення мінеральних добрив, невиконання природоохоронних та інших заходів. Більш детальний перелік проблем екологобезпечного розвитку підприємств сільського господарства, їх передумов та можливих напрямків вирішення поданий у табл. 1.

Таблиця 1. Проблеми екологобезпечного розвитку сільськогосподарських підприємств на сучасному етапі

Передумови виникнення	Сутність проблеми	Існуючі теоретичні підходи до вирішення проблеми
Соціально-моральні принципи	Не усвідомлення важливості аспектів стійкого розвитку, відсутність чіткого розуміння основи сталого розвитку	Побудова соціально орієнтованої ринкової економіки, яка дасть змогу забезпечити сталий розвиток, належний рівень життя населення та орієнтацію на якісні соціально-технологічні перетворення суспільства
Макро-економічна політика	Відсутність еколого-збалансованої довгострокової економічної стратегії, розвиток ресурсо-експлуатуючих секторів економіки, відсутність державної підтримки	Підвищення рівня екологічної збалансованості довгострокової стратегії за рахунок структурної перебудови економіки та врахування вимог екологічної безпеки, ефективної структури споживання, в основі якої є принцип раціональності і безвідходності, державного протекціонізму
Інвестиційна політика	Недооцінка стійкого розвитку, перешкоди реалізації довгострокових проектів	Включення екологічних компонентів у структурно-інвестиційну політику, проведення екологічної експертизи всіх інвестиційних проектів
Економічна нестабільність	Руйнування виробничого потенціалу, старіння матеріально-технічної бази	Формування екологічно орієнтованої політики через удосконалення системи державного регулювання, проведення структурних перетворень, у т. ч. оновлення матеріально-технічної бази
Недосконала нормативно-законодавча база	Невизначеність прав власності на природні ресурси, екстенсивне використання природних ресурсів	Вдосконалення законодавства у сфері охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, гарантування паритетності використання ресурсів для нинішнього і майбутніх поколінь
Трансформаційні зміни в економіці	Безгосподарність, зміна власника, дроблення, монополізація ринків окремих ресурсів	Розробка і реалізація системи заходів для формування, підтримки і змін пропорцій в економіці для ефективнішого використання ресурсів та чітке визначення прав власності
Незадовільний економічний стан господарств	Відсутність дійового стимулу отримання значного і швидкого доходу від впровадження екологобезпечних принципів	Розвиток екологічно обґрунтованої виробничої програми господарств і встановлення жорсткого зв'язку між зростанням споживання природних ресурсів і економічними результатами, економічне стимулювання природоохоронної діяльності

Джерело: власні дослідження.

Отже, екологобезпечним господарюванням в аграрному секторі може вважатися господарювання, яке забезпечує задоволення індивідуальних і суспільних потреб у поточному і майбутньому періодах та характеризується зростанням сільськогосподарського виробництва, економією енергії, сировини та матеріалів, заміщенням невідновлюваних ресурсів відновлюваними, вилученням і відновленням корисності компонентів переробленої сировини, повторним використанням ресурсів.

Запровадження екологобезпечного господарювання передбачає здійснення екологізації аграрного сектора. Екологізація – процес послідовного впровадження нової техніки і технології, нових форм організації виробництва, виконання управлінських та інших рішень, які дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів з одночасним збереженням природного середовища та його поліпшення на різних рівнях [7]. У загальному плані екологізація – це врахування можливих наслідків впливу людини на природне середовище з метою звести до мінімуму негативні результати природокористування.

Також екологобезпечне господарювання орієнтоване на отримання прибутку у поточному і найближчому прогнозованому періоді, що досягається завдяки управлінню обсягами виробництва та реалізації продукції, її якістю, асортиментом та ціною. Такий розвиток підприємства передбачає не тільки якісні зміни в організації і технології виробництва, але і зміни в цільових орієнтирах суб'єкта господарювання, внаслідок чого утверджується модель екологобезпечного господарювання.

Категорія екологобезпечного господарювання підприємства може бути безпосередньо специфікована відповідно до господарської діяльності в аграрній сфері і є похідною від категорії сталого (екологобезпечного) розвитку аграрного сектора. Екологобезпечний розвиток аграрного сектора, в свою чергу, є складовою частиною сталого розвитку національної економіки. Визначення екологобезпечного розвитку базується на позитивному зв'язку між ефективністю, прибутками і захистом навколишнього середовища [10]. Вважаємо, що соціально-економічний розвиток країни має ґрунтуватися на принципах врахування можливостей природних комплексів витримувати антропогенні навантаження і забезпечувати нормальне функціонування біосфери, локальних екосистем і від цього вирішальною мірою залежать їх корисна продуктивність, якість і комфортність життєвого середовища, екологічне та економічне благополуччя населення того чи іншого регіону.

Ознаками сталого розвитку є збільшення обсягів виробництва товарів та послуг, які задовольняють потреби населення (економічне зростання) та запобігання виснаженню, деградації і забрудненню довкілля (екологічна безпека). Для визначення відповідності наявного розвитку встановленим ознакам, необхідно користуватися не тільки показниками обсягів виробленої продукції, рівнем задоволення матеріальних та нематеріальних потреб населення, але і певними критеріями виснаженості та відновлюваності навколишнього середовища. Розробки методик для такої оцінки становлять важливу і поки що нерозв'язану наукову проблему.

Розглянемо окремо складові сталого розвитку: екологічну безпеку та економічне зростання. Економічне зростання як складова сталого розвитку

передбачає зростання обсягів виробництва і споживання, яке відбувається відповідно до принципу раціонального використання ресурсів.

Теоретичною економікою сформульовані умови ефективної алокації ресурсів, так званий критерій парето-ефективності. Парето-ефективним вважається такий розподіл ресурсів, при якому відсутні їх непродуктивні розтрати і немає можливості покращити добробут жодного з економічних агентів, не погіршивши добробут іншого. Але навіть при досягненні парето-ефективності стан господарської системи не обов'язково буде ідеальним чи досконалим. Серед недоліків парето-критерію варто зазначити існування непокритих екологічних ризиків та екстерналій – зовнішніх ефектів, які проявляються у перекладанні вигоди чи втрат від господарської діяльності на третіх осіб.

Формами прояву негативних екстерналій стає забруднення навколишнього середовища і перевитрата цінних ресурсів. Господарюючі суб'єкти, які створюють забруднення, фактично не враховують витрати на їх ліквідацію, а перекладають шкоду на населення найближчого регіону. Мінімізуючи таким чином свої витрати, господарюючі суб'єкти виробляють продукцію в обсягах, що перевищують суспільно необхідні, здійснюючи, крім забруднення, ще й перевитрати ресурсів на виготовлення товарів та послуг, які споживачі цінують менше альтернативної вартості цих ресурсів.

Внаслідок інтенсивного використання природних ресурсів відбувається не тільки погіршення стану навколишнього природного середовища, але і вичерпування невідновлюваних ресурсів, зниження продуктивності відновлюваних і, як наслідок, зниження ефективності господарської діяльності. Ознаки погіршення екологічного стану спостерігаються відразу на трьох рівнях: індивіда, підприємства та суспільства, що відображено на рис. 1.

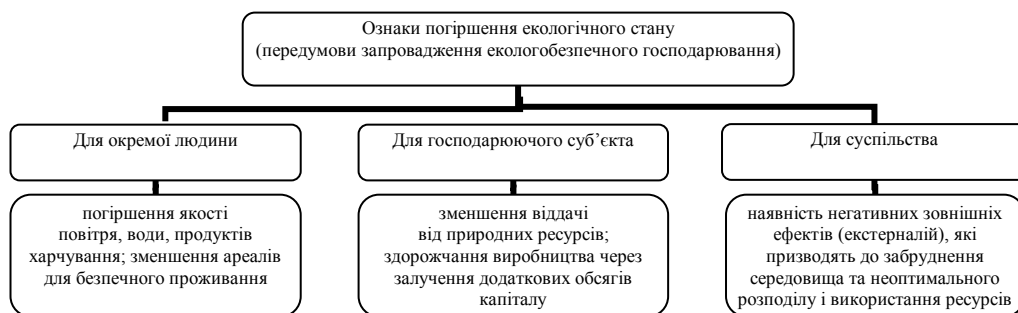

Рис. 1. Ознаки погіршення екологічного стану на різних рівнях господарювання

Джерело: власні дослідження.

Таким чином, за наведеними ознаками можна стверджувати, що сьогодні назріли передумови, аби господарська діяльність в аграрній сфері здійснювалася

з урахуванням екологічного чинника, який має зайняти рівноправне місце поряд з капіталом, працею, землею, інформацією та підприємницькими здібностями. Екологічний чинник має увійти до переліку факторів виробництва у формі дотримання принципів екологобезпечного господарювання, що напряму повинно забезпечувати збільшення ефективності господарської діяльності в поточному періоді, і в подальшому.

Запровадження екологобезпечного господарювання передбачає здійснення екологізації аграрного сектора. Екологізація – процес послідовного впровадження нової техніки і технології, нових форм організації виробництва, виконання управлінських та інших рішень, які дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів з одночасним збереженням природного середовища та його поліпшення на різних рівнях [6]. У загальному плані екологізація – це врахування можливих наслідків впливу людини на природне середовище з метою звести до мінімуму негативні результати природокористування.

При прогнозуванні можливих негативних наслідків обов'язково потрібно враховувати чинники, які суттєво гальмують перехід аграрних підприємств України на екологобезпечні методи ведення господарства. У цьому контексті виділяємо три групи таких чинників:

1) гостра нестача фінансових ресурсів для вдосконалення техніко-технологічних процесів, впровадження принципово нових екологобезпечних засобів виробництва, будівництва та реконструкції очисних споруд, застосування прогресивних способів і методів очищення відходів виробництва тощо;

2) недостатні обсяги виробництва та низька якість вітчизняного екологічного обладнання, екологобезпечних технічних засобів і технологій;

3) відсутність в Україні принципово нового макроекономічного механізму регулювання соціально-економічних процесів для розв'язання ресурсо-екологічних проблем, нових підходів і методів оцінки економічної ефективності витрат на ці заходи, переведення економіки на модель сталого розвитку.

В Україні, при відсутності практичних заходів щодо переходу національної економіки на шлях екологобезпечного розвитку, напрацьовано велику кількість програм втілення ідеї такого розвитку. Слід погодитися з думкою окремих учених про те, що актуальні питання енергозбереження, ресурсозбереження та екологічної безпеки потрібно вирішувати не тільки у великих містах і в промисловості, але й в аграрній сфері, в масштабах кожного окремого сільськогосподарського підприємства. Необхідно також ретельно аналізувати та прогнозувати можливі негативні наслідки господарювання з метою їх подальшого зменшення.

Тому виникла необхідність переглянути встановлені технологічні процеси в аграрному секторі, які завдають збитків навколишньому природному середовищу. А дотримання названих напрямів екологобезпечного розвитку аграрного сектора вказує на створення підприємства екологічного спрямування.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Дослідження передумов і проблем екологобезпечного розвитку суб'єктів аграрної сфери дозволило встановити, що погіршення стану навколишнього середовища та умов проживання людини, забруднення довкілля внаслідок господарської діяльності, вичерпування невідтворюваних ресурсів, а також зменшення продуктивності відтворюваних ресурсів через їх виснаження сформували умови для зарахування екологічного чинника до складу факторів виробництва, поряд з землею, працею, капіталом, підприємницькими здібностями та інформацією.

Екологізація господарської діяльності має здійснюватися на загальнодержавному рівні, на рівні аграрного сектора країни в цілому та на рівні окремих господарюючих суб'єктів. На загальнодержавному рівні екологізація передбачає розробку та реалізацію стратегії сталого розвитку національної економіки, яка включає інституційне вдосконалення відносин власності та зрівноваження рівнів і темпів розвитку окремих секторів народногосподарського комплексу. На рівні аграрного сектора запровадження еколого-економічної моделі господарювання повинно включати заходи методико-нормативного характеру для визначення раціональності розподілу та використання ресурсів, наявності екстерналій, заходи контролю за дотриманням нормативних вимог, а також заходи стимулюючого характеру, які забезпечують переваги господарюючим суб'єктам, що дотримуються принципів екологобезпечного господарювання.

Екологобезпечний розвиток сільськогосподарських підприємств передбачає зміни у складі формальних інституцій, що регулюють їх діяльність (нормативно-правова база) та еволюцію неформальних інституцій (звичаї, традиції, культура господарювання), які в свою чергу будуть обумовлювати перехід до нових технологій виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням екологічного чинника. Подальші дослідження варто спрямувати на розробку системи мотивів та стимулів, що сприятимуть екологобезпечному розвитку сільськогосподарських підприємств.

Література

1. *Борисова В.А.* Еколого-економічні аспекти підприємницької діяльності / *В.А. Борисова.* – Суми: Видавництво «Довкілля», 2003. – 210 с.
2. Еколого-економічне управління підприємством: навч. посіб. / за ред. *Є.І. Ходаківського.* – Житомир: Вид-во «Держ. вищий навч. заклад «Держ. агрокол. ун-т», 2007. – 134 с.
3. *Зіновчук Н.В.* Екологічна політика в АПК: економічний аспект / *Н.В. Зіновчук.* – Львів: Львівський держ. аграр. ун-т; ННБК «АТБ», 2007. – 394 с.
4. *Качинський А.Б.* Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення / *А.Б. Качинський.* – К.: НІСД, 2001. – 310 с.
5. *Клішова О.В.* Теорія раціональної поведінки у формуванні нової

- економічної парадигми / *О.В. Клішова* // Історія нар. госп-ва та екон. думки України. – 2003. – Вип. 35–36. – С. 272–278.
6. *Лисенко Ю.*, Екологічний підхід до управління підприємством / *Ю. Лисенко, А. Садеков* // Економіка України. – 2005. – № 5. – С. 33–40.
 7. *Махмудов Х.З.* Маркетинг у сфері виробництва екологічно чистої продукції / *Х.З. Махмудов* // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 114–118.
 8. *Попович И.В.* Методика экономических исследований в сельском хозяйстве: учеб. пособие для студентов с.-х. вузов по экон. спец. – 4-е изд., перераб. / *И.В. Попович*. – М.: Экономика, 1982. – 216 с.
 9. *Сладкевич В.П.* Сучасний менеджмент організацій: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / *В.П. Сладкевич, А.Д. Чернявський*. – К.: МАУП, 2007. – 488 с.
 10. *Шевчук В.Я.* Екологічне управління: Підручник / *В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський, В.М. Навроцький, В.В. Гетьман*. – К.; Либідь, 2004. – 430 с.